

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ПІДЛІТКІВ ІЗ СІМЕЙ ЕМІГРАНТІВ

Ольга ТОПОЛЬ

Copyright © 2004

Постановка суспільної проблеми. Після проголошення в 1991 році незалежності України перехід до ринкових відносин ускладнився глибокою соціально-економічною кризою. В економічній сфері відбулися спад виробництва, зменшення продуктивності праці, зниження рівня зайнятості, зростання безробіття, зниження заробітної плати і пенсій та заборгованість з їх виплати [3]. Офіційна діяльність не забезпечувала достатнього для життя доходу, що сприяло переходу великої кількості працівників до тіньової економіки. За експертними оцінками зосередження молоді в тіньовому секторі перешкоджає формуванню належної освітньої та професійної підготовки, формує специфічну систему цінностей [1].

Розшарування населення на багатих і бідних, кримінальний перерозподіл народного добра призвели до значного зростання кількості економічних злочинів, збільшення соціального напруження. Мільйони висококваліфікованих фахівців та науковців у пошуках засобів існування були змушені займатися дрібною торгівлею, або виїжджати на заробітки за рубіж. Такий спосіб життя згубно впливає на соціально-демографічний і культурний розвиток суспільства. За даними західних дослідників, зростання безробіття на 1% спричинює підвищення смертності населення на 2%, кількості самогубств – на 4,1%, вбивств – на 5,7%, психічних захворювань – на 6%, розлучень – на 7% [2]. Починаючи з 1993 року

рівень смертності в Україні перевищує народжуваність, кількість жителів щорічно зменшується приблизно на 400 тисяч чоловік. За показником середньої тривалості життя Україна перебуває у 12 десятку з 198 країн (на рівні Марокко, Тунісу, Киргизії, Таджикистану) і відстає від країн Західної Європи на 9 років, Японії – на 12 [4]. Погіршення рівня життя та екологічної ситуації, кризове становище в системі охорони здоров'я також зумовили збільшення кількості інвалідів, хворих на серцево-судинні та злоякісні новоутворення, туберкульоз, наркоманію, СНІД.

Виклад основного змісту дослідження. Соціально-економічні негаразди в незалежній Україні в 90-х роках призвели до масової міграції найбільш мобільного прошарку населення – молоді. З метою отримання освіти за міжнародними стандартами, пошуку високооплачуваної роботи, кращих соціальних умов життя, багато молодих людей емігрували до інших країн. Еміграція приваблює молодь тому, що задовольняє потреби в самостійності, матеріальній незалежності. Але час показав, що вона має багато і негативних наслідків, пов'язаних з дезадаптацією в новому суспільстві.

Проблеми психологічної адаптації до життя в новій країні доцільно розглянути на прикладі Ізраїлю, де лише 20% населення є корінними жителями, решта – репатріанти. Представники Європейської комісії стверджують, що згідно з останнім

дослідженням громадської думки “Ізраїль вважається країною, котра становить найбільшу загрозу миру”. Небезпека полягає не лише в агресії, яка накопичується під час інтифади, а й у соціальній дезадаптації населення 70 національностей.

П’яту частину населення Ізраїлю становлять вихідці з країн колишнього Радянського Союзу. Лише під час останньої хвилі еміграції з 1990 по 1998 роки до Ізраїлю прибули 53100 дітей віком від 10 до 14 років, 54900 юнаків від 15 до 19 років, що складає 15% загальної кількості репатріантів. 34% сімей мають дітей до 18 років. Діти з СНД утворюють 82% вікової групи, котрі прибували до Ізраїлю на постійне місце проживання. Крім того, вони становлять 10% всіх ізраїльтян їхнього віку.

Останнім часом у ЗМІ Ізраїлю з’являється багато статей та репортажів, які висвітлюють аспекти асоціальної поведінки підлітків із сімей репатріантів. Якими ж причинами вона викликана? Відповідь на це питання можна дати лише глибоко проаналізувавши всі аспекти проблеми. Тому представниками об’єднання “Вихідців із СНД” спільно з інститутом соціологічних досліджень імені Гартнера підготовлено *проект соціально-психологічного вивчення молоді із сімей емігрантів з СНД*.

Мета і завдання дослідження:

1. Зібрати інформацію про молодих репатріантів – вихідців із СНД за такими напрямками: здоров’я фізичне і моральне, девіантна поведінка, перенесення психологічних травм, користування медичним обслуговуванням, стиль життя, процес абсорбції в суспільстві.

2. Виявити вплив демографічних факторів, а саме: місця проживання в СНД, матеріального забезпечення, складу і соціальної приналежності сім’ї, характеристики батьків, причини еміграції, а також вплив часу перебування в країні на процеси адаптації.

3. Згрупувати проблеми дезадаптації репатріантів, науково обґрунтувати їх,

визначити найбільш ефективні методи розв’язання цих проблем.

4. Привернути увагу спільноти до проблем репатріантів, вихідців із СНД, повідомити у ЗМІ результати дослідження, рекомендувати напрямки можливих дій та соціальної допомоги цим верствам населення.

5. Провести порівняльне соціологічне опитування молоді відповідної вікової групи, яка планує емігрувати з України; брати участь у консультативній роботі з проблем соціальної адаптації цієї молоді.

Попереднє вивчення проблеми соціальної адаптації дозволило висунути гіпотезу, що у підлітковому віці процеси дезадаптації супроводжуються загостренням внутрішньоособистісних конфліктів, деструктивне розв’язання яких призводить до вживання психоактивних речовин, суїцидів. Це можна аргументувати тим, що саме в цей віковий період закладаються основи моральності, соціальні установки й мотивації, система ставлень до себе, людей та суспільства, закріплюються риси характеру та основні форми міжособистісного спілкування. Отож від протікання процесів соціалізації підлітків залежатиме все їхнє подальше життя.

Серед основних причин соціальної дезадаптації підлітків з сімей репатріантів, які провокують девіантну поведінку, є: а) особистісні вікові кризи розвитку, б) ускладнення стосунків у сім’ї, в) дезадаптація в референтній групі. Зокрема, у батьків, які емігрують разом із дітьми, або направляють підлітків на навчання за кордон, існує помилкова думка про те, що молодим легко адаптуватися до життя в новій країні. Вони швидше, ніж батьки оволодівають іноземною мовою, налагоджують контакти з однолітками. Але треба враховувати психологічні механізми сприймання, особливо, коли йдеться про східні знакові системи. Якщо за класичною схемою у правшів центри мовлення і письма знаходяться у лівій півкулі головного мозку, то при переході на систему ієрогліфів та письма справа

наліво, центри мовлення і письма поступово перемістяться у праву півкулю, тому що при сприйманні ієрогліфів зорові зони беруть участь активніше, ніж мовленнєві. Фізіологи, встановивши прямий зв'язок між ступенем функціональної асиметрії головного мозку і розумовими здібностями людини, доводять, що при переучуванні, наприклад лівші на правшу, спеціалізація півкуль може ослабнути. Так само під час привласнення системи ієрогліфів виникає тимчасове гальмування розумових здібностей. До того ж інші іноземні мови тимчасово забуваються, людині стає важко висловити свою думку.

Якщо враховувати, що провідною потребою підліткового віку є спілкування, то зрозуміло як психологічно важко підлітки переживають свою “німоту”, бідність свого мовлення. Крім того, їхні місцеві однолітки не завжди з розумінням ставляться до репатріантів, вони починають сміятися з кожного невірної вимовленого слова. Доводилось чути від підлітків із сімей репатріантів такий “рецепт” входження в шкільний колектив. Перш ніж переступити поріг нового класу, треба вивчити всі “нецензурні”, найбільш образливі слова, жарти. По-перше, для того, щоб зрозуміти, що про тебе говорять, по-друге, щоб уміти відповісти на тій “мові”, яку розуміють однолітки, а вона часто не збігається з літературною, що зафіксована у підручниках.

Підліткова агресія, на жаль, “не обмежується вербальними перепалками, час від часу в школах виникають і жорстокі бійки між групами репатріантів і місцевих. Щоб запобігти появі таких випадків окремі батьки віддають своїх дітей-підлітків навчатися у школи системи “Муфіт”, в яких 85% російськомовних дітей. Це не розв'язує проблеми, оскільки підлітки всерівно мають труднощі в оволодінні мовою, а відтак затягуються їхній адаптаційний процес.

Підлітковому вікові властива рефлексія, підвищений інтерес до власної особи,

незадоволення собою. Тож хвороблива некоммунікбельність, провокує виникнення відчуття неповноцінності, відрази до себе, страху бути відторгненим групою, що, зі свого боку, формує конформізм, втрату індивідуальності, може призвести до руйнування образу “Я”, який потребує зовнішньої поваги та схвалення.

Треба зазначити, що освоєння нової мови безпосередньо пов'язане із сприйняттям культури, оволодінням моральними нормами поведінки в суспільстві, соціальними установками і мотиваціями. За побудовою фраз можна одразу зрозуміти звідки приїхала людина. Якщо вона вихована на гуманістичних ідеях, де центральне місце відводиться особистості, то з повагою ставиться до оточуючих і вимагає такого ж ставлення до себе. Молоді люди з посткомуністичних країн на початках відрізняються невпевненістю, оскільки їх не вчили любити себе, ставитись до себе як до індивідуальностей. Але, намагаючись копіювати вільну поведінку місцевої молоді, вони часто перебільшують свою значущість, починають вимагати більше, ніж заслуговують, звинувачують оточуючих у тому, що їм чогось не вистачає, поводяться неадекватно ситуації, кидають виклик співгромадянам, щонайперше своїм близьким.

За такої поведінки часто погіршуються стосунки з батьками. До того ж останні, намагаючись подолати власні труднощі адаптаційного періоду, послаблюють контроль за дітьми, менше звертають уваги на їхні проблеми. Не кращі справи і в дорослого населення. Для того щоб забезпечити сім'ю батькам доводиться хапатися за будь-яку роботу, тому вони не реалізують свій розумовий потенціал, рідко працюють за спеціальністю, не мають можливості проявити свої знання і досвід. За таких умов у них може підвищуватись особистісна тривожність, вони стають роздратованими, відчувають страх перед труднощами, невпевненість у собі, беззахисність, страх втратити роботу, розчарування та ін. Їхній пригніче-

ний морально-психологічний стан природно передається дітям.

У підлітків почасти виробляється відраза до навчання і бажання якомога скоріше почати заробляти гроші. Мовляв, батьки мають вищу освіту, а їм доводиться виконувати “чорну роботу”. Авторитет батьків падає і все те, чому вони навчають, виходячи зі свого досвіду, підлітками відкидається. Цінності, котрі мають соціально важливе значення зрівнюються або навіть замінюються вартостями нижчих порядків, що призводять до морального розладу і, навіть в окремих випадках, падіння молоді.

Втрачаючи ті цілі, цінності, орієнтири та окультурені способи їх досягнення, на які їх орієнтували з дитинства, у підлітків виникає відчуття безглуздості існування (вони не знаходять відповіді на питання, для чого жити), почуття розчарування, безнадійності, безвиході. Підліткове підвищене почуття тривоги може закріпитися і стати особистісною рисою – *тривожністю*, котра виявляється передусім у роздратованості, невпевненості у собі, пульсувальному невротизмі.

Якось в одній з ізраїльських газет була стаття. Засуджено батька, який примушував сина вчити уроки. Батько кандидат фізико-математичних наук, емігрант з Росії, не міг дивитися на те, що у школі не вимагають вчитися. До речі, отримують атестат після закінчення школи не всі, а лише 20–30% випускників. Програмний матеріал на атестат досить складний, тому щоб ним оволодіти треба прикласти чимало зусиль. Але вчитися чи ні – це власна справа підлітка. Ні вчителі, ні батьки не мають права втручатися.

В той час, коли підлітки перестають слухатися батьків, дуже важливою для них стає думка однолітків. Вуличне спілкування і спонтанні підліткові групи тісно пов’язані з особливостями юнацької субкультури, яка має декілька постійних компонентів – специфічний набір цінностей і норм поведінки, смаки, одяг і зовнішній вигляд. Важливою також для

підлітків є потреба ідентифікації з групою. Щоб бути “своїм” у юнацькому середовищі треба виглядати “як усі”, розділяти загальні захоплення. Тому сильно комплексують підлітки від того, що не завжди спроможні хоча б одягатися як однолітки, мати комп’ютери, музичні центри, тоді як їхні ровесники приїздять до школи на батьківських авто. Матеріальне становище сімей репатріантів нижче, ніж сімей корінних жителів, – і це також проблема.

Навіть наблизившись за зовнішніми ознаками до своїх однокласників, потрапити до їх кола репатріантам майже неможливо. Виховуючись у різних культурах, дивлячись різні фільми, читаючи різні книжки, дуже важко знайти спільні інтереси. Тому часто підлітків охоплює почуття самотності. Вони втрачають надію бути зрозумілими для однолітків, реалізувати себе в даному конкретному суспільстві.

Буває й так, що підлітки із сімей репатріантів потрапляють у залежність від психоактивних речовин, зокрема наркотиків. Наркотики у східних країнах легкодоступні, їх можна купити навіть у школах. Підлітки, починаючи курити “травку”, навіть не вважають її за наркотик.

Мотиви звикання до наркотиків можуть бути різними, але всі вони є наслідками дезадаптації в реальному світі і сутнісно зводяться до трьох типів задоволення:

1) *психологічних потреб*: досягнення фізіологічної ейфорії, втеча від реальних проблем в уявний, ілюзорний світ, тобто такий, яким би його хотів бачити підліток;

2) *особистісних потреб*: можливість проєктивних проявів у стані наркотичного сп’яніння витіснених потягів (наприклад, сексуальних), потреб (зокрема, в любові, безпеці, захищеності), емоцій (агресії, гніву, злості, роздратованості), а також почуттів (скажімо, почуття провини); стабілізація (підвищення) самооцінки;

3) *соціальних потреб*: прилучення до групи (участь у компаніях, об’єднаних споживанням наркотиків); програвання

соціальних ролей у різноманітних іграх в актах наркотичної поведінки; задоволення потреби у спілкуванні без зворотного зв'язку (можливість ставитися до співрозмовника не як до особистості, а як до об'єкта, який бажаєш бачити у своїй уяві).

ВИСНОВКИ

1. Основними проблеми підліткового віку є формування ціннісних орієнтацій, морально-етичних поглядів; проблеми взаєморозуміння з товаришами; формування образу "Я", проблеми самовираження; психосексуального зреалізування; індивідуальності, що породжені суперечністю між їхніми ідеалами і буденністю; невпевненістю у собі, у своїх можливостях ефективно пристосуватися до реального життя.

2. У тих, хто емігрує до нової країни в підлітковому віці, труднощі адаптаційного періоду обтяжуються ускладненнями індивідуально-психічного розвитку, до яких долучаються негативні зовнішні фактори: мікросоціальні умови, проблеми міжособистісного спілкування в референтній групі на тлі підвищеної внутрішньої емоційності молоді; крім того, відсутність досвіду виходу з кризових ситуацій набуває у підлітків непередбачених формовиявів – насильства, агресії, споживання психоактивних речовин, суїцидів.

1. Лібанова Е. Ситуація на ринку праці в контексті новітніх макроекономічних змін // Україна: аспекти праці. – 1996. – № 6. – С. 3–10.
2. Мигович І. Соціальна робота. – Ужгород, 1997.
3. Соціальна робота в Україні: перші кроки / Під ред. В. Полтавця. – К., 2000.
4. Стещенко В. Нас може залишитись 42 мільйони // Урядовий кур'єр. – 1999. – 6 лютого. – С. 10–11.

Надійшла до редакції 29.10.2004.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Головінський І.

Педагогічна психологія. — К: Аконтіт, 2003.

— 288 с.

Ця книга – нове слово в українській педагогічній та психологічній науці. Вона охоплює матеріал, який включає університетський курс із педагогічної психології, що читається в університетах США, Європи та України. Книга цікава як теоретичний посібник, і як практичне керівництво для роботи. Крім того, автор репрезентує власний погляд на ряд проблем педагогічної психології, зокрема окремий розділ присвячено педагогічним поглядам Г. Сковороди та Т. Шевченка.

Книга розрахована на викладачів і студентів ВНЗ, а також усіх, хто займається педагогічною діяльністю і цікавиться питаннями педагогічної психології. Дана книга стане у нагоді й батькам, оскільки містить цікаві поради і рекомендації щодо виховання дітей.